

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MILLIY LIBOS NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK VA LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Normurodova Farog'at Tojimurod qizi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi milliy libos nomlari leksik-semantik, nominativ hamda lingvokulturologik aspektlarda qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot milliy libos nomlarini faqat nominativ birlik sifatida emas, balki milliy mentalitet, tarixiy xotira va madaniy kodni aks ettiruvchi lingvomadaniy fenomen sifatida talqin etadi. O'zbek va ingliz tillaridagi libos nomlarining semantik tuzilishi, madaniy konnotatsiyasi hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolar aniqlangan.

Abstract. This article analysis of the names of national costumes in Uzbek and English languages are comparatively analyzed in lexical-semantic, nominative and linguo-cultural aspects. The study interprets the names of the national dress not only as a nominative unit, but as a linguistic and cultural phenomenon that reflects the national mentality, historical memory and cultural code. The semantic structure, cultural connotation of the names of clothes in Uzbek and English languages, as well as the problems that arise in the translation process, have been determined.

Kalit so'zlar: milliy libos, leksik-semantika, nominatsiya, lingvokulturologiya, milliy mentalitet, madaniy kod, chog'ishtirma tahlil.

Key words: national dress, lexical-semantics, denomination, linguistic culture, national mentality, cultural code, cross-sectional analysis.

Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini madaniyat, tafakkur va ijtimoiy ong bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etish muhim metodologik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, moddiy madaniyat unsurlarini nomlovchi leksik birliklar, ya'ni milliy libos nomlari millatning tarixiy tajribasi, estetik qarashlari va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy ko'rsatkichdir.

E.Sapir ta'kidlaganidek, til madaniyatdan ajralgan holda mavjud bo'la olmaydi, balki uni ifodalovchi va mustahkamlovchi asosiy vositadir¹. Shu nuqtayi nazardan, o'zbek va ingliz tillaridagi milliy libos nomlarini qiyosiy o'rganish ikki xalq madaniy tafakkuridagi o'xshash va farqli jihatlarni aniqlash imkonini beradi.

Milliy libos nomlari til tizimida ikkilamchi nominatsiya mahsuli sifatida shakllanib, ular nafaqat muayyan moddiy predmetni nomlash, balki ushbu predmet orqali milliy madaniyat, tarixiy tajriba va ijtimoiy qadriyatlarni ifodalash vazifasini

¹ Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace & Company, 1921.

ham bajaradi. Zamonaviy nominatsiya nazariyasiga ko'ra, bunday leksik birliklar oddiy predmet nomlari emas, balki madaniy-belgili, ya'ni lingvokulturologik birliklar sifatida talqin qilinadi².

O'zbek tilidagi milliy libos nomlari asosan qadimiy turkiy leksik qatlamga mansub bo'lib, ular xalqning ko'p asrlik turmush tarzi, iqlim sharoiti va marosimiy an'analari bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, *do'ppi* so'zi nafaqat bosh kiyimni bildiradi, balki hududiy farqlar (Buxoro, Andijon, Chust do'ppilari) orqali estetik did va madaniy identifikatsiyani ham ifodalaydi. *Chopon* esa faqat ust kiyimi emas, balki o'zbek madaniyatida hurmat, e'tibor va ijtimoiy maqom ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, *to'y choponi* yoki *mehmon choponi* birikmalari marosimiy va ramziy semantikani yaqqol ifodalaydi.

Shuningdek, *atlas* va *adras* kabi mato nomlari ham leksik jihatdan milliy libos tizimining muhim komponenti bo'lib, ular rang-baranglik, bezak va estetik qadriyatlar bilan bog'liq semantik ma'noga ega. Bu holat milliy libos nomlarining leksik tarkibi xalqning estetik tafakkuri va madaniy didini aks ettirishini ko'rsatadi³.

Ingliz tilidagi milliy libos nomlari esa ko'proq tarixiy va hududiy xarakterga ega bo'lib, ular zamonaviy nutqda nisbatan kam qo'llaniladi. Masalan, *kilt* Shotlandiya milliy libosi sifatida ma'lum bo'lib, u nafaqat kiyim nomi, balki etnik va hududiy identifikatsiyaning muhim belgisi hisoblanadi. *Bonnet* va *tunic* kabi birliklar esa asosan tarixiy matnlarda yoki madaniy kontekstda uchraydi. *Corset* so'zi esa ingliz va Yevropa kiyinish madaniyatida ayol qomati va estetikasi bilan bog'liq semantikani ifodalaydi.

Bu birliklarning hozirgi zamon nutqida kam qo'llanishiga qaramay, ular ingliz xalqining tarixiy kiyinish madaniyati va ijtimoiy tabaqalanish tizimini aks ettiruvchi muhim leksik qatlamni tashkil etadi. Shu jihatdan ingliz tilidagi milliy libos nomlari ham madaniy xotira tashuvchisi sifatida muhim ahamiyatga ega.

Ikki tildagi chog'ishtirma tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilida milliy libos nomlari kundalik va marosimiy nutqda nisbatan faol bo'lsa, ingliz tilida ular asosan tarixiy, etnografik va madaniy diskurs doirasida qo'llaniladi. Bu farq har ikki xalqning madaniy taraqqiyot yo'li va milliy o'ziga xosligini ifodalash usullari bilan bevosita bog'liqdir.

Milliy libos nomlari semantik jihatdan ko'p qatlamli va murakkab tuzilishga ega bo'lib, ular til tizimida oddiy predmet nomlaridan farqli ravishda madaniy, ijtimoiy va ramziy mazmunni mujassamlashtirgan leksik birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy semantika va lingvokulturologiya doirasida bunday birliklar uch asosiy

² Кубряков Е.С. Язык и знание. – Москва: Языки славянской культуры, 2004.

³ Kayumova Sh. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2018.

semantik qatlam orqali tavsiflanadi: denotativ, konnotativ va madaniy-semiotik ma'no qatlamlari⁴.

Birinchidan, denotativ ma'no milliy libos nomining asosiy, lug'aviy mazmunini tashkil etadi va kiyimning muayyan turini bevosita nomlash vazifasini bajaradi. Masalan, *ko'ylak, chopon, do'ppi* yoki ingliz tilidagi *dress, robe, tunic* kabi birliklar kiyimning shakli va funksiyasini ko'rsatadi. Bu qatlam semantikaning obyektiv tomonini ifodalaydi va barcha nutq ishtirokchilari tomonidan nisbatan bir xil qabul qilinadi.

Ikkinchidan, konnotativ ma'no milliy libos nomlarining estetik, emotsional va marosimiy mazmunini o'z ichiga oladi. Aynan shu qatlam orqali libos nomlari muayyan ijtimoiy vaziyat, urf-odat yoki ramziy holat bilan bog'lanadi. Masalan, *kelin ko'ylagi* birikmasi denotativ jihatdan kiyim turini bildirsa-da, konnotativ jihatdan nikoh marosimi, ayolning yangi ijtimoiy maqomi va madaniy an'analarning mujassam timsoli sifatida talqin qilinadi. Bu holat libos nomlarining faqat moddiy emas, balki ijtimoiy-belgili mazmun tashuvchi birlik ekanini ko'rsatadi.

Ingliz tilida ham shunga o'xshash semantik jarayon kuzatiladi. Masalan, *ceremonial dress* yoki *royal robe* birliklari nafaqat rasmiy kiyimni anglatadi, balki hokimiyat, ijtimoiy tabaqalanish va tarixiy an'analalar bilan bog'liq ramziy ma'noni ifodalaydi. Bunday birliklar orqali jamiyatdagi ierarxiya va mavqe munosabatlari semantik jihatdan ifodalanadi⁵.

Uchinchidan, madaniy-semiotik ma'no milliy libos nomlarini milliy identifikatsiya vositasi sifatida namoyon qiladi. Bu qatlamda libos nomi muayyan xalq yoki madaniyat bilan bog'liq belgiga aylanadi. Masalan, o'zbek tilidagi *atlas* yoki *adras* so'zlari milliy mato va kiyinish an'analari eslatib, o'zbek madaniyatining ajralmas qismi sifatida idrok etiladi. Ingliz tilida esa *kilt* so'zi Shotlandiya milliy o'ziga xosligini ifodalovchi madaniy belgiga aylangan.

V. N. Teliyaning ta'kidlashicha, bunday lingvokulturologik birliklar "til orqali madaniyatni saqlovchi va avloddan avlodga uzatuvchi semantik mexanizm" vazifasini bajaradi⁶. Shu bois milliy libos nomlarini semantik tahlil qilish orqali xalqning madaniy xotirasi va milliy tafakkurini anglash mumkin bo'ladi. O'zbek va ingliz tillarida milliy libos nomlarining semantik tuzilishi umumiy jihatlarga ega bo'lsa-da, ularning konnotativ va madaniy-semiotik qatlamlari milliy mentalitet va tarixiy taraqqiyot yo'liga bog'liq holda farqlanadi. Bu holat milliy libos nomlarini qiyosiy-lingvokulturologik tadqiq etishning ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi.

⁴ Lyons J. Linguistic Semantics: An Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995.; Телия В.Н. Русская фразеология в контексте культуры. – Москва: Языки русской культуры, 1996.

⁵ Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. – London: Arnold, 2004.

⁶ Телия В.Н. Русская фразеология в контексте культуры. – Москва: Языки русской культуры, 1996.

Lingvokulturologiya nuqtai nazaridan milliy libos nomlari madaniy kod vazifasini bajaruvchi muhim lingvistik birliklar hisoblanadi. Bunday birliklar orqali millatning tarixiy xotirasi, estetik qarashlari, ijtimoiy tuzilmasi va qadriyatlar tizimi til sathida mustahkamlanadi. Shu jihatdan, milliy libos nomlari madaniy birlik sifatida qaraladi. Masalan, o'zbek tilidagi *do'ppi*, *chopon*, *atlas ko'ylak* kabi birliklar nafaqat kiyim nomi, balki o'zbek xalqining urf-odatlarini, marosimlari va estetik didini mujassamlashtirgan madaniy belgidir. *Chopon yopish* an'anasi hurmat va ehtirom ramzi bo'lib, bu holat mazkur leksik birlikning madaniy mazmunini yanada chuqurlashtiradi. Milliy libos nomlarining semantikasini to'liq anglashda madaniy fon tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi. Madaniy fon – bu muayyan til birliklarini to'g'ri idrok etish uchun zarur bo'lgan tarixiy, ijtimoiy va madaniy bilimlar majmuasidir. Masalan, *kelin ko'ylagi* birikmasining semantik yuklamasi o'zbek nikoh marosimlari, kelinning jamiyatdagi yangi maqomi va an'anaviy qadriyatlar haqidagi madaniy fon orqali ochiladi. Ingliz tilidagi *royal robe* birikmasi esa monarxiya tarixi, qirollik marosimlari va ijtimoiy ierarxiya haqidagi madaniy fon bilan chambarchas bog'liq.

Chog'ishtirma tahlil jarayonida lakuna hodisasi ham yaqqol namoyon bo'ladi. Lakuna – bir til va madaniyatda mavjud bo'lgan tushuncha yoki predmetning boshqa tilda to'liq muqobilga ega emasligidir. Masalan, o'zbek tilidagi *paranji* tushunchasining ingliz tilida to'liq ekvivalenti mavjud emas. Bunday hollarda tarjimada transliteratsiya (*paranji*) yoki izohli tarjima (*traditional Uzbek skullcap*) qo'llaniladi. Bu holat milliy libos nomlarining madaniy jihatdan qanchalik xos ekanini ko'rsatadi⁷.

Shuningdek, milliy libos nomlari ko'pincha realiya sifatida ham namoyon bo'ladi. Realialar muayyan xalq yoki madaniyatga xos bo'lgan, boshqa madaniyatda bevosita muqobilga ega bo'lmagan predmet va hodisalarni ifodalaydi. Masalan, *atlas*, *adras*, *chust do'ppisi* kabi birliklar o'zbek madaniyatiga xos realialar hisoblanadi. Ingliz madaniyatida esa *kilt*, *bonnet*, *tartan* kabi libos nomlari shu madaniyatga oid realialar sifatida qaraladi. Ularni tushunish va tarjima qilish jarayonida madaniyatlararo kompetensiya muhim rol o'ynaydi.

Umuman olganda, o'zbek va ingliz tillaridagi milliy libos nomlarining lingvokulturologik tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zbek madaniyatida liboslar rang-barangligi, mato turi va bezaklar orqali tabiatga yaqinlik, estetik did va marosimiylikni ifodalasa, ingliz madaniyatida liboslar ko'proq ijtimoiy tartib, tarixiy qatlam va tabaqalanish bilan bog'liq ma'nolarni aks ettiradi. Ushbu farqlar tillardagi libos nomlarining semantik strukturasida, konnotativ va madaniy-semiotik qatlamlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

⁷ Newmark P.A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Телия В.Н. Русская фразеология в контексте культуры. – Москва: Языки русской культуры, 1996.
2. Lyons J. Linguistic Semantics: An Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
3. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. – London: Arnold, 2004.
4. Kayumova Sh. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2018.
5. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace & Company, 1921.
6. Кубряков Е.С. Язык и знание. – Москва: Языки славянской культуры, 2004.